

17. listopada 2024.
Europa ciljeva ili kraja?
kriza i nihilizam; estetika i humanizam.
Vittorio V. Alberti

Poštovani profesore Bodrožić, uvaženi izlagači,

Predlažem da se hrvatska pitanja sagledaju u kontekstu krize i kulturne korupcije zapadne Europe. Koja kriza? Ona koja je započela padom Berlinskog zida i dolaskom goleme tehnološke revolucije. Kriza koja još uvijek traje.

Kraj Hladnog rata i tehnološka revolucija dva su događaja koja su preobrazila svijet. Zatim su uslijedili 11. rujna, kriza financijskog kapitalizma, pandemija, a sada i ratovi – ključni elementi istog puta. Globalizacija je zapravo zapadnjačka dominacija. Još uvijek dominira, ali danas pokazuje očite pukotine.

Ukratko, živimo u srednjem vijeku – prijelaznom razdoblju između kraja jednog geopolitičkog sustava i misaonog poretka i onoga što tek treba nastati. Između kraja jednog svijeta i onoga koji se još ne nazire. Tijekom Hladnog rata, kada je svijet bio, tako reći, uređen prema suprotstavljenim filozofijama, zapadni blok, unatoč pogreškama i nedostacima, imao je identitet koji je stvarao smisao. Padom Berlina taj je identitet zapao u duboku krizu, a prevladalo je ono što se ispod njega nakupljalo: kulturna hegemonija merkantilizma i individualizma. Nadali smo se mirnom svijetu koji će težiti slobodi, ali ta očekivanja su iznevjerena, dok se u pozadini pojavilo ono pravo, najmoćnije, nemirno prijeteće gostovanje: nihilizam. Ne samo to: globalizacija je, unatoč neosporivim postignućima, potaknula istrošenost posebnih kultura kroz snažnu homogenizaciju. Taj bih proces nazvao kulturnom korupcijom. Dakle, Zapad je i dalje u krizi, i to i iznutra i izvana. Razmislimo o autoritarnim prijetnjama demokraciji i mračnim razvojem sadašnjih ratnih scenarija.

Kad govorimo o Europi, ona je izgubila svoj cilj i svoj ideal. Kako ih ponovno stvoriti? Smjestio bih Hrvatsku u ovaj kontekst, baš kao i druge europske zemlje, svaku prema njezinim posebnostima. Jedno zanimljivo pitanje moglo bi biti: može li Hrvatska, zbog svoje povijesti i geografskog položaja, poslužiti kao laboratorij za kulturnu obnovu cijele Europe?

Riječ kriza dolazi iz grčkog i znači razdvajati, ali i prosuđivati. Dakle, ako sam u krizi, prolazim kroz raskol, patnju, ali isto tako mogu donijeti odluku.

No kako obnoviti društveni i politički ideal, kako stvoriti ciljeve bez povratka na ideološke mantre? Još bolje: kako obnoviti ideologije, a da ih ne pretvorimo u dogmatizme? Propale, mrtve, u krizi ili padu, ideologije danas opstaju u nepromišljenom, emocionalnom obliku. Politika je izgubila ideologiju, a s njom i ideale. Ideal oživljava (ili se ponovno oživljava) vjerujući da budućnost može biti bolja od sadašnjosti. Drugim riječima, potrebna nam je nova estetika. U suprotnom, kako možemo vjerovati u doba nihilizma?

Nietzsche i nihilizam: svaka vrijednost više nema svoju vrijednost, nedostaje svrha, nedostaje razlog. Uz to, koegzistira i doba tehnike – najviši oblik racionalnosti koji zanemaruje etiku, čovjeka, humanizam. Dajem jedan ekstremni primjer: u «Banalnosti zla» Hannah Arendt, Eichmann je odgovorio: «poslušao sam naredbe, dakle nisam kriv». Ovaj jeziv odgovor, s tehničkog stajališta, savršen je jer zanemaruje etičke posljedice.

Isto vrijedi i za prirodu, koja se percipira kao nešto instrumentalno, “pri ruci,” kako je rekao Heidegger. Ako vidim rijeku, razmišljam o njezinoj komercijalnoj ili energetskej vrijednosti.

Drugim riječima, ako priroda više nije opći horizont koji nadilazi korisnost, ja gubim njezin identitet, a time i svoj.

2

Imamo li etiku za prirodne entitete? Ne. Ipak, to je tema koja danas pokreće savjesti, posebno među mladima, i na kojoj se može raditi kako bi se izgradila nova vjera, tim više što je izazov s prirodom isti onaj koji se tiče društva. Zatim, tu je nevjerojatna umjetna inteligencija. Kakve će društvene i političke posljedice imati na rad, demokraciju i, u konačnici, na idealnu strukturu Europe, koja je u biti pravda i sloboda, taj nevjerojatni razvoj? Kako će politika bez političke kulture i s krhkim idealima njime upravljati?

No, u kakvom je stanju kultura, intelektualci? Pitam to jer problem leži u općim upravljačkim klasama, ne samo političkim, već i ekonomskim, društvenim, kulturnim i duhovnim. Jesu li intelektualci ti koji stvaraju smjer vjetra ili mu se samo prilagođavaju? Drugim riječima, osvjetljavaju li oni put? Vode li? Izaziva li današnji jezik znatiželju, razjašnjava li, podučava, uznemirava, očarava? Ne, on degradira i osiromašuje jer je postao konvencionalan. A jezik političara? Nije li siromašan mišlju, ne mareći za moralnu težinu problema? Čak se i akademski jezik često čini odvojenim od stvarnosti.

Nadalje, nije li gubitak zanatstva također oblik kulturne korupcije? Ili zatvaranje knjižara koje zamjenjuju mjesta za aperitive? A televizija? U redu, više gledanosti znači više novca, ali zašto se ne naučiti ostvarivati profit podižući kvalitetu, umjesto da je srozavamo? Dakle, što je danas kvaliteta – količina? Zbog toga danas nemamo učitelje misli, već influencere.

Kako ispraviti smjer? Sigurno ne moraliziranjem protiv toga. To bi bilo glupo, beskorisno i štetno. Umjesto toga, trebamo shvatiti da je kriza zapravo kriza ideje napretka; dakle, kriza ideje razvoja koja mi omogućuje vjerovati da budućnost može biti bolja od prošlosti. Na primjer, mi Talijani ne čitamo knjige i novine, ne posjećujemo kazališta, i proizvodimo filmove koji nisu na razini naše filmske baštine. Općenito, javni diskurs, politički rječnik, mediji, pa čak i osobni odnosi postaju osiromašeni i prožeti praznovjermem, od kojeg se čak i najkvalificiranija znanstvena saznanja moraju braniti – mislim na cjepiva i pandemiju. Dakle, naše doba proizvodi mediokritet, ali tvrdokorni konformizam. Nikakva „tekuća društva“ – ovo je najčvršća tekućina ikad viđena jer je homogena. Zatim dolazi i korupcija jezika, pa čak i duše: to pretvara društvo u mnoštvo, više nije zajednica.

Sada, vjerovati znači estetika. Mnogi misle da je estetika nešto suvišno. No, još od Grka, estetika je bila kategorija povezana s etikom, êthosom, načinom života. Pitam: je li estetika, dakle, lijepa ili ružna, suvremena umjetnost? Ili je to an-estetika? Urbani prostori su odraz našeg identiteta. Upravo zbog toga, arhitektura može biti iznimno korisna za razumijevanje. U sovjetskom sustavu postojala je jednolična arhitektura. Uz potrebne razlike, danas imamo arhitekturu koja je ista u svakom kutku svijeta, koja negira arhitekture nastale iz specifičnih povijesti. Te arhitekture daju autentičnost zajednici, suprotstavljajući se kulturnoj korupciji.

Dakle, kulturna kriza također znači kulturnu korupciju.

A Crkva? Crkva ima svoje nedosljednosti i svoj klerikalizam, najvećeg neprijatelja kršćanstva, a Vatikan je u očima javnosti često viđen kao izraz tih karakteristika. Crkva je zajednica, institucija, vjera, kultura, filozofski organizirana oko ideje vremena. Budućnost je dobila značenje u našoj povijesti prelaskom s grčke filozofije na kršćanstvo, koje je nadvladalo antički svijet s idejom da čovjek nikada neće umrijeti. To je odredilo pojam

napretka/nade i samu ideju povijesti.

Daje li Crkva nadu? Uvjerava li? Dakle, pruža li i podučava estetiku? Odgovor leži i u umjetnosti koju izražava. Njene nekada prekrasne umjetnosti danas nisu više takve. Dakle, Crkva mora razviti novu estetiku, koja znači umjetnost, ali i vjeru u nadu. Ovo je kulturna kriza/korupcija koja također pogađa Crkvu, a klerikalizam je samo jedno od njegovih lica. Klerikalizam, u kojem se ne teži usklađivanju između onoga što se propovijeda i onoga što se radi, odnosi se prvenstveno na vodstvo institucije. Rimski kurija ponekad se, nažalost, doima poput carstva tišine, gdje je moguće biti katolik, a ne biti kršćanin.

3

Nedaleko od Sikstinske kapele nalazi se Kapela Paolina, gdje je Michelangelo naslikao svoj posljednji fresko – Sveti Petar, razapet naglavačke, strogo gleda u promatrača: taj promatrač je papa. Kapela Paolina, naime, privatna je kapela papa, a ulaskom u nju suočavaju se s prijetećim pogledom prvog pape, Petra, koji kao da poručuje: «jesam papa, ali nisam kralj, “kralj” je Krist. Ja sam na zidu, a ne u središtu». U središtu perspektive kapele nalazi se Raspeti. Kršćanski antiklerikalizam upravo je tu: autoritet Crkve nije apsolutan. Crkva je znak koji ukazuje na neizmjerljivo veći horizont – božanski.

U «Velikom inkvizitoru» Dostojevskog isti je sukob između kršćanstva i klerikalizma. Klerikalizam je usredotočenost na znak, a gubitak horizonta – kao da se promatra prst, a ne mjesec; to je državotvorni klerikalizam Crkve, idolizacija onoga što je vidljivo. Papa Franjo je 2013. godine rekao: «u Rimskoj kuriji, kada nema profesionalizma, polako se klizi prema prosječnosti. Prakse postaju klišeizirani izvještaji i beživotne komunikacije, nesposobne stvoriti velike horizonte: tada Kurija postaje teška birokratska carina, inspektorica i inkvizitorica, koja ne dopušta djelovanje Duha i rast Božjeg naroda». Protiv klerikalizma potreban je i učinkovit institucionalni otpor, počevši od izbora vođa, posebice sada, kada se na klerikalizam odgovara još podmuklijim klerikalizmom, koji se pretvara da to nije.

Misao pape Franje trebala je potaknuti intelektualni pokret. Zašto se to nije dogodilo? I zašto «Caritas in Veritate» ili «Laudato si'» nisu pokrenuli pokret poput onoga koji je izazvala «Rerum novarum»? Evo problema: klerikalizam, nesklad između onoga što se propovijeda i onoga što se čini, nedostatak inovacija u sadašnjem Učiteljstvu, te manjak nove estetike. Sve to generira nepovjerenje u Crkvu, osobito u Europi.

I sada dolazimo do nužnosti da Europa napokon postane ono što bi trebala biti (jer se problemi mogu riješiti samo ako smo ujedinjeni, a ne kao pojedinačne nacije), te da izgradi ideal, postavi ciljeve i vjeruje u njih.

Skoro sam završio s tjeskobom. Uskoro prelazim na konstruktivni dio.

Danas Europa zidova (čak se i Schengen preispituje) guši vlastiti identitet, sama ideja Europe blijedi, dijelom zbog ratova.

Europa poslijeratnog razdoblja do 1989. iscrpila je svoju poticajnu snagu. Mladi su Europljani po iskustvu. Ali vjeruju li u ideju Europe? Poznaju li njezine izvorne motive i ishode? Europa je rođena iz velike ideje, nakon stoljeća prolijevanja krvi, ali što je danas njezin cilj? Ona je tehnološka, ali i kulturna. Jer, izgraditi cilj znači stvoriti misiju koju ćemo predstaviti svijetu. Kako?

Osnivanjem novog europskog humanizma (cilj) u koji ćemo vjerovati (nova estetika). A kako? Organizacijom.

Vjeruje li Europa u budućnost? Kako potaknuti europski ideal, demokratski i humanistički, sada kada se demokracija nalazi u krizi, i iznutra i zbog prijetnji velikih prostora, gotovo uvijek

autoritarnih? Mislim na temeljni ugovor između društva i liberalno-demokratske vlasti.

Ako ne odgovorimo, izgubit ćemo u povijesnom smislu.

Ne govorim što moramo, nego što možemo učiniti. Patetično je iznositi deklaracije o tome što bi trebalo biti. Potreban nam je cilj koji privlači, a ne onaj prema kojemu nas gura moralnost.

Zašto kultura gubi na važnosti i vjerodostojnosti? Zašto se ponovno javljaju nacionalizmi? Zašto progresivne snage nemaju uvjerljive argumente? Zašto su političke stranke prazne od ideala? Zašto nema političke kulture integracije? Zašto se mladić rođen u Londonu ili Parizu pridružio ISIS-u? Zašto društva više nisu društva? To su pitanja koja dotiču samu ideju identiteta: tko sam ja i tko smo mi. Tko je čovjek? Uostalom, to je bila središnja ideja humanizma.

Europa nije samo geografski pojam, niti tehnički, niti financijski, već civilizacija. Smatram da, kako bismo ponovno stvorili ciljeve i ideale, nadvladali nihilizam i kulturnu korupciju, trebamo veliku humanističku operaciju utemeljenu na klasicima. Što je bilo u srži humanizma? Povratak najboljoj mudrosti prošlosti kako bismo stvorili novi klasik, poput Brunelleschijeve kupole u Firenci. Rimljani nisu izgradili takvu kupolu. Oni su izgradili onu u Panteonu, ali ona nije poput one u Santa Maria del Fiore. Eto, Brunelleschi je iskoristio rimsku arhitekturu, klasičnu, da bi na toj osnovi stvorio novi klasik.

4

Evo humanizma koji nam je potreban, humanizma koji pokazuje da europski identitet nije ni uniformiran (globalizam) ni zatvoren (nacionalistički zidovi). Naš identitet je u stalnom traženju – nije nejasan ili razvodnjen, ali nije ni zatvoren i defenzivan. Uvijek je bio dinamičan i u dijalogu s onim drugim, čak i, nažalost, kada je ta potraga bila vođena oružjem: Hegel je Europu opisao kao «gladnog lava».

Kriza znači «izbor», rekli smo. Sada kada je sve u krizi, imamo priliku redefinirati kategorije mišljenja. I tako, možemo ponovno početi vjerovati. Ali kako? Kao što sam rekao, „organiziranjem“, kroz snažan obrazovni projekt između sveučilišta, društvenih snaga, i, nadamo se, vlada.

Europa je odavno izgubila primat u vojsci, politici i ekonomiji, ali može osvojiti jedno kulturno prvenstvo: novi humanizam, vrijedan za društva i za europsku politiku na svjetskoj sceni.

Potrebno je privući klasične vrijednosti, a ne ih nametati. I iz njih stvoriti nove saveze, prvo među školama i sveučilištima, a zatim i među nacijama.

Koja će ljepota spasiti Europu? «I Bog vidje da je dobro». No, na aramejskom to znači «da je bilo lijepo». Lijepo ili dobro, ili oboje? Pravednost i ljepota isprepleteni su još od Grka, za koje su etika i estetika bila dva lica vrline.

Zašto smo razvili veliku umjetnost? Jer se u kršćanstvu Bog utjelovio, i zato ga možemo prikazati: tako nastaje umjetnost. Michelangelovo djelo, primjerice Posljednji sud, nadahnjuje i vjernike i nevjernike. Slažemo li se da je Michelangelo simbol našeg identiteta, koji ujedinjuje vjernike i nevjernike? I da naš identitet, koji vidimo u njemu, jest univerzalan, ali bez nametanja uniformnosti? Isto vrijedi za Mozartovu skladbu, Rubensovu sliku, Danteovu tercinu i dalje. To su klasici. A što oni predstavljaju? Autentičnost, baš kao što je i tradicija zanata autentična, poput Cervantesovih djela. Gdje je danas nestalo mišljenje, pa i političko, dakle kultura? Je li kultura pokretač napretka ili nije? Mi smo sveučilišni profesori, pa smatram da projekt mora krenuti od saveza sveučilišta, osobito zato što trebamo uskladiti podjele između istoka i zapada ove Europe. U tom smislu, vidim Hrvatsku kao izvanredan most. I Italiju.

Godine 1969. u Palermu je ukradeno Caravaggiovo remek-djelo, „Rođenje Kristovo“, slika koja je i danas najtraženija na svijetu. Mafija ju je ukrala i nikada nije pronađena. Osim što se pitamo gdje je ta slika završila, trebamo se zapitati što taj čin govori o nama Europljanima. To naizgled jednostavno pitanje tjera nas da ponovno promislimo vlastiti identitet kao građani. U tome leži etička snaga naše estetike. Na tu temu pokrenuo sam inicijativu u Vatikanu, u suradnji s pet škola, pod nazivom „Caravaggio protiv mafije“.

Na starogrčkom, korijen riječi identitet ima istu osnovu kao i grčki glagol koji znači «vidjeti». Identitet, dakle, nije samo pojam, već i nešto što se vidi: «Duša nikada ne misli bez slika», rekao je Aristotel, a Platon je dodao: «filozof slika slike u duši». Važno je naglasiti: slika, ne piše. Što znači izgubiti našu estetiku da bismo spasili Europu? To je humanizam: imamo neprocjenjivo nasljeđe kojem se možemo diviti, u koje možemo vjerovati, a vjerovati znači imati estetiku i suzbijati nihilizam. To je put za obnovu ujedinjene, slobodne Europe, koja je dijalektična u sebi i koja teži cilju pravednosti i slobode, čuvajući vrijednost i individualne osobnosti i zajednice.

Dileme našeg vremena zahtijevaju ovu inicijativu. Zašto? Da ne bismo nestali. Riječ „zapad“ (Occasus) etimološki znači zalazak. Želimo li se povući sa scene? Nadam se da će ova izvrsna inicijativa Sveučilišta u Splitu i fakulteta pokrenuti novi pokret. Stojim na raspolaganju. Hvala vam.